

*Шпак Л. Р.,
кафедра теорії і практики перекладу
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

*Білик О. О.,
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»*

*Цуга О. О.,
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»*

ДО ПИТАННЯ КОГНІТИВНОГО ПЕРЕКЛАДУ МЕТАФОРИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті розглянуто гіпотеза «когнітивного перекладу» концептуальної метафори, яка викликала певний резонанс у когнітивно спрямованих перекладознавчих студіях. Метою дослідження є простежити перспективи дослідження когнітивного перекладу метафори в художньому дискурсі. Розглянути ряд найважливіших наукових розвідок зазначеного напрямку. Доведено, що використовуючи цю гіпотезу в якості методологічного знаряддя, багато науковців роблять водночас суттєве уточнення стосовно несучої ідеї, яка б теоретично мала скласти фундамент для такої гіпотези – ідеї еквівалентності. Зроблено висновок, що у процесі вивчення можливостей відтворення концептуальної та концептуальної образної метафори прийнято використовувати два взаємно пов'язані види аналізу: структурний і сценарний. Структурний, зокрема, є диференційованим з урахуванням особливостей кожного з типів: у випадку концептуальної метафори важливо звертати увагу на структуру концептуальних доменів, тобто на структуру образів-схем у їх конфігурації з окремими образами, а також на особливості концептуальних проектувань; у випадку образної концептуальної метафори будемо мати на увазі не лише імідж-структури, але й атрибутивні структури. Що ж до сценарного аналізу, то в його фокус, у свою чергу, потрапляє субдомений фреймово-сценарний зміст метафори, організований сукупністю смислових, орієнтаційних, атрибутивно-пропозиційних, евалюативних та емоційних установок у поєднанні з комплексом сценарних вірувань. Також зроблено висновок, що під час виконання аналізу відтворення метафори за потребою необхідно враховувати концептуальні чинники, але й, якщо це релевантно, висувати припущення стосовно прекоцептуальних чинників творення тієї чи іншої метафори. Підтверджено, що якщо з позицій динамічної еквівалентності певний елемент тексту розглядається як «повідання», яке повинно бути представленим так, щоб читач перекладного тексту сприйняв його в тій же повноті, а відтак виніс ту саму оцінку стосовно сприйнятої інформації, що й читач оригіналу, то ця теза не лише простежується, але й отримує ширшу парадигмальну конкретизацію.

Ключові слова: комплексна концептуальна метафора, концептуальні проектування, імідж-схематична структура, когнітивні механізми, універсальність, варіювання, переклад метафори.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Гіпотеза «когнітивного перекладу» концептуальної метафори викликала певний резонанс у когнітивно спрямованих перекладознавчих студіях, серед яких, зокрема, виділяється розвідка А. Аль-Хаснаві (2007) [1], який, використовуючи цю гіпотезу в якості методологічного знаряддя, робить водночас суттєве уточнення стосовно несучої ідеї, яка б теоретично мала скласти фундамент для такої гіпотези – ідеї еквівалентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Досліджуючи метафору, А. Аль-Хаснаві постулює необхідність відтворення цього феномена з позицій когнітивної еквівалентності (cognitive equivalence) [1, с. 30], визначаючи такий підхід як «гіпотеза когнітивної еквівалентності» (cognitive equivalence hypothesis) [1, с. 31]. Що ж до самого поняття когнітивної еквівалентності, то це поняття, як видно з контексту його висновків, трактується максимально широко, охоплюючи еквівалентність не лише на рівні метафоричних доменів, але й на субдоменому рівні, включно з моментами, що, як вже було показано в попередньому розділі, вивчаються в контексті поняття фрейму, а саме соціо-культурні вірування (socio-cultural beliefs), аттитюди (attitudes) і – на що варто особливо звернути увагу – ідеї та знання соціальних умовностей [1, с. 37-38]: «Оскільки метафора формується соціальними віруваннями й аттитюдами, – зазначає з цього приводу А. Аль-Хаснаві, – наш підхід до її відтворення ґрунтується на «когнітивній еквівалентності», з точки зору якої метафора розглядається як когнітивний конструкт, що репрезентує приклади того як люди концептуалізують свій досвід, аттитюди, а також щоденні практики і записують їх» [1, с. 37-38]. Трактване в такому широкому контексті, поняття когнітивної еквівалентності не заперечує, а, навпаки, охоплює поняття динамічної (функційної) еквівалентності, на якому будує свою гіпотезу Н. Мендельбіт [2, с. 486]. Якщо з позицій динамічної еквівалентності певний елемент тексту розглядається як «повідання» (message), яке повинно бути представленим так, щоб читач перекладного тексту сприйняв його в тій же повноті (comprehension), а відтак виніс ту саму оцінку (appreciation) стосовно сприйнятої інформації, що й читач ори-

гіналу, то з позицій когнітивної еквівалентності ця теза не лише простежується, але й отримує ширшу парадигмальну конкретизацію за рахунок націленості на опис когнітивних механізмів, за рахунок яких таке сприйняття може бути досягненим.

Формування мети статті. Метою дослідження є простежити перспективи дослідження когнітивного перекладу метафори в художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Незважаючи на те, що ця теза далі не розвивається, саме її формулювання становить цінність у плані пошуків вирішення проблеми еквівалентності як засадничого моменту вивчення метафори у контексті перекладознавчих студій. Воно наводить на думку, що при виробленні інтегрованого підходу до цієї проблеми повинні бути враховані також певні аспекти прагматичного розуміння еквівалентності, як, скажімо, відтворення комунікативної інтенції, необхідність врахування якої при перекладі метафори наголошувалась у розвідці Н. Мандельбліт, а також закладеної в її контекст імплікатури. Цікавим у плані розробки засадничих підходів до дослідження концептуальної метафори в контексті перекладознавчих студій є розвідка К. Аренса та А. Сей (1999) [3]. Створена як потенційний алгоритм машинного перекладу, вона тим не менше становить інність у плані теоретичного ознайомлення.

К. Аренс та А. Сей формулюють основні принципи (точніше – стратегії) перекладу концептуальної метафори (conceptual metaphor translation principles) (представляючи ці стратегії, ми змінимо формулювання):

1. Якщо в зіставлюваних концептосферах існує одне й те саме образ-схематичне проектування й інформація, що проектується, є аналогічною, використовується точний переклад.

2. Якщо існує подібна образ-схема, але вона по-іншому проектується:

- а) використовується пояснювальне порівняння;
- б) використовується інша метафора з тим же фігуративним значенням.

3. Якщо в цільовій концептосфері шуканого проектування не існує:

- а) використовується прямий переклад з додаванням пояснення;
- б) використовується пояснювальне порівняння.

Незважаючи на загалом обґрунтовану логіку викладу, ці стратегії, однак, мають радше орієнтовний характер, що помітно при спробі прикладання деяких з них до конкретного емпіричного матеріалу. Це, зокрема, стосується стратегії 2а, застосування якої є наслідком існування крос-культурної відповідності «однакові вирази інших метафор», яку ідентифікував М. Хірага. Якщо застосувати цю стратегію до ідентифікованого там прикладу 'she is a cat' і відтворити його пояснювальним порівнянням з актуалізацією смислів 'spiteful, malicious', то це порівняння буде звучати як «вона підступна, як кішка», що може викликати в читача когнітивний дисонанс. У зв'язку з цим можна висловити припущення, що якщо застосування цієї стратегії можливе, то воно, очевидно, повинно бути залежно від контексту трансформованим чи конкретизованим, наприклад: «вона підступна, як дика кішка», «вона злопам'ятна, як сіамський кіт».

Слушне уточнення до стратегій перекладу концептуальної метафори, ідентифікованих К. Аренса та А. Сей, висловив також

Г. Шмідт, який зауважив, що до них можна додати можливість перекладу не існуючої у концептосфері носіїв мови перекладу метафори іншою концептуальною метафорою з подібним значенням, а також опцію упущення метафори [4, с. 62].

При обговоренні ідей, висловлених у процесі випрацювання когнітивного підходу до вивчення метафори в контексті теорії і практики перекладу, неможливо не згадати внеску однієї з ключових у цьому плані фігур – К. Шеффнер, на доробок якої містяться вказівки у більшій частині присвячених цьому питанню студій [5, с. 44; 48, с. 69]. Незважаючи на те, що сферою наукових зацікавлень цієї дослідниці є політичний дискурс, зроблені нею висновки стосовно стратегічних нюансів відтворення концептуальної метафори можуть бути успішно перенесеними до інших дискурсивних вимірів, у тому числі художнього.

Окреслюючи наслідки вивчення метафори з точки зору когнітивно орієнтованих підходів для перекладознавчих студій, К. Шеффнер зазначає, що в контексті цих підходів перекладність більше не є питанням, що вирішується не на рівні окремого метафоричного виразу, а на рівні концептуальних систем мов оригіналу та перекладу [5, с. 1258]. Тим самим вона визначає власний дослідницький фокус – фокус на аналізі структури концептуальних доменів, що проектуються в рамках зіставлюваних систем, виражаючись у відповідних лінгвістичних зворотах. Варто, однак, уточнити, що розробки К. Шеффнер, як вона це сама наголошує, є орієнтованими на продукт, а іншими словами – не націлені на створення вичерпних теоретичних схем та гіпотез, тобто мають швидше калейдоскопічний характер окремих теоретичних висновків та практичних рекомендацій, що можуть бути ефективно скомбінованими з більш загальними підходами типу окреслених вище або ж використаними в їх контексті.

Однією з цінних стратегічних ідей, висловлених К. Шеффнер у процесі аналізу структури концептуальних доменів оригінальної та перекладної метафор, є ідея «макрорівня» (macro-level) і «мікрорівня» (micro-level) концептуальної метафори [5, с. 1267], які не обов'язково співпадають у перекладі. Оскільки вона спеціально не уточнює цих термінів, вивести їх смисли можна лише з контексту: якщо, скажімо, звороти 'die Brücke über den Atlantic' і 'the transatlantic bridge' співпадають на всіх рівнях, то звороти 'der Freundschaftsbrücke über den Atlantic' і 'transatlantic friendship', за К. Шеффнер, є ідентичними на макрорівні, оскільки відображають одну і ту ж концептуальну метафору: «ДЕРЖАВИ – ЦЕ ОСОБИ» та «ДРУЖБА – ЦЕ ФІЗИЧНА БЛИЗЬКІСТЬ», але водночас, як вона зазначає, «на макрорівні специфічний метафоричний вираз вихідного тексту (Freundschaftsbrücke) не був аналогічно відтворений у цільовій мові» [5, с. 1260]. Перефразовуючи цю діяду у вигляді термінів, які більш поширені й розроблені, можна припустити, що як «макро-», так і «мікрорівень» – це окремі концептуальні проектування (mappings) [5, с. 123], здійснювані зі сфери джерела у сферу цілі, або ж, в іншій термінології, сукупність вихідних метафор (primary metaphors), які структурують одну і ту ж саму комплексну концептуальну метафору (див. попередній розділ). Причому, як можна припустити, макрорівень складають більш стійкі концептуальні проектування, що, більше тяжіючи до схем, залишаються при будь-яких варіаціях метафори, а мікрорівень – більш специфічні, які містять конкретні образи (rich images [5, с. 267]), що власне і зумовлюють відмінності мовних

виразів, у яких вона виражається (пор.: друга група крос-культурних відповідностей концептуальної метафори, виділених З. Кьовечешем: різні вирази тієї самої метафори / той самий фігуративний смисл). В аналізованому випадку макрорівень єдиної комплексної метафори «ДРУЖБА – ЦЕ ФІЗИЧНА БЛИЗЬКІСТЬ» складає проектування «ДРУЖБА – ЦЕ ФІЗИЧНА БЛИЗЬКІСТЬ» і «ДЕРЖАВИ / КУЛЬТУРИ / СПІЛЬНОТИ – ЦЕ ОСОБИ», а мікрорівень – проектування «ЗВ'ЯЗОК – ЦЕ (ПОВІТРЯНИЙ) МІСТ», яке може бути:

- присутнім (die Brücke / the bridge);
- відсутнім (die Brücke / transatlantic friendship);
- варіювати ('Luftbrücke' / 'airlift').

При аналізі виділеної К. Шеффнер стратегії відтворення концептуальної метафори, яка формулюється нею як «концептуальні метафори мов оригінілу та перекладу ідентичні на макрорівні, але не співпадають на мікрорівні» [5, с. 1267], переваги застосування когнітивного підходу в контексті перекладознавчих студій стають очевидними: якщо за П. Ньюмарком, як вона зауважує, у випадку die Brücke / transatlantic friendship має місце зведення метафори до смислу (sense) [6, с. 125], то тут перекладна метафора ідентифікується на макрорівні – іншими словами, у вигляді своїх найбільш стійких концептуальних проектувань.

Ще одна зі стратегічних ідей відтворення концептуальної метафори, сформульована К. Шеффнер у контексті об'єктно орієнтованих студій, окреслюється нею як: «структурні компоненти базової концептуальної схеми (conceptual schema) оригінального тексту замінені в цільовому тексті виразами, які роблять наслідки (entailments) [її застосування] експліцитними» [5, с. 1267]. Як приклад вона наводить оригінальні та перекладні звороти, що виражають концептуальну метафору «ЄВРОПА – ЦЕ ДІМ»: 'Unser Ziel ... ist es, den Bau des Hauses Europa zu vollenden. Dabei wollen wir, daß unsere amerikanischen Freunde in diesem Haus auf Dauer ihre feste Wohnung haben' / 'Our goal is to complete the constructin of the European house – with a permanentright of residence for our American friends – and enable the family of European nations to live together side by side in lasting peace' [5, с. 1267]. При аналізі цього випадку стає очевидним близькість описуваного в ньому когнітивного феномена до феноменів, що вивчаються в контексті фреймово-сценарного підходу. Стосовно феномена, що його окреслено як «концептуальна схема» (conceptual schema), то це, очевидно, і є фрейм – когерентний сегмент людського досвіду, що структурує знання певного оточення та пов'язаних з ним подій, з огляду на що «наслідки (entailments) [її застосування]» («наслідки домену джерела») [5, с. 1267, 1261] окреслюються як причинно-наслідкові зв'язки, що є однією з основних характеристик організації фрейму. З цієї точки зору дуже доречним є використання К. Шеффнер термін «епістемні відповідності» – epistemic correspondences (в аналізованому випадку це знання того, що «наявність житла означає право проживання») [5, с. 1261], який видається доволі точним для характеристики організації фреймових знань. Що ж стосується когнітивного механізму, закладеного в аналізовану стратегію відтворення концептуальної метафори, то К. Шеффнер ідентифікує його як «розробка», що з метою уникнення термінологічної плутанини з аналогічним терміном З. Кьовечеша [7, с. 50-55], використовуваним для характеристики трансформацій концептуальної метафори у вимірі поетичного дискурсу, може бути переформульовано

як «активація фреймових знань», яка в аналізованому вигляді пов'язана з ідентифікацією закладених у нього причинно-наслідкових зв'язків.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Таким чином, у процесі вивчення можливостей відтворення концептуальної та концептуальної образної метафори прийнято використовувати два взаємно пов'язані види аналізу: структурний і сценарний. Структурний, зокрема, є диференційованим з урахуванням особливостей кожного з типів: у випадку концептуальної метафори важливо звертати увагу на структуру концептуальних доменів, тобто на структуру образів-схем у їх конфігурації з окремими образами, а також на особливості концептуальних проектувань; у випадку образної концептуальної метафори будемо мати на увазі не лише імідж-структури, але й атрибутивні структури. Що ж до сценарного аналізу, то в його фокус, у свою чергу, потрапляє субдомений фреймово-сценарний зміст метафори, організований сукупністю смислових, орієнтаційних, атрибутивно-пропозиційних, евалюативних та емоційних установок у поєднанні з комплексом сценарних вірувань. Під час виконання аналізу відтворення метафори за потребою необхідно враховувати концептуальні чинники, але й, якщо це релевантно, висувати припущення стосовно прекоцептуальних чинників творення тієї чи іншої метафори.

Література:

1. Al-Hasnawi A. A cognitive approach to translating metaphors. Translation Journal. 2007. № 11(3). P. 26–39.
2. Mandelblit N. The Cognitive View of Metaphor and Its Implications for Theory. and Meaning. Part 3. Maastricht: Universitaire Press, 1995. P. 483–495.
3. Ahrens K. Mapping Image-schemas and Translating Metaphors. Proceedings of the 13th Pacific Asia Conference on Language, Information and Computation. 1999. P. 95–102.
4. Schmidt G. A cognitive-linguistic approach to the translation of metathor from nEnglish to Croatian. PhD thesis. Osijek, 2012. 208 p.
5. Schäffner Ch. Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. Journal of Pragmatics. 2004. № 36. P. 1253–1269.
6. Newmark P. Approaches to Translation . Oxford: Pergamon Press, 1981. 200 p.
7. Kövecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. New York: Cambridge University Press, 2005. 314 p.

Shpak L., Bilyk O., Puga O. On the question of cognitive translation of metaphors in artistic discourse

Summary. The article examines the hypothesis of "cognitive translation" of a conceptual metaphor, which caused a certain resonance in cognitively oriented translation studies. The purpose of the study is to trace the prospects of researching the cognitive translation of metaphor in artistic discourse. Consider a number of the most important scientific explorations of the specified direction. It has been proven that, using this hypothesis as a methodological tool, many scientists at the same time make a significant clarification regarding the supporting idea, which should theoretically form the foundation for such a hypothesis – the idea of equivalence. It was concluded that in the process of studying the possibilities of reproducing conceptual and conceptual figurative metaphors, it is customary to use two interrelated types of analysis: structural and scenario. Structural, in particular, is differentiated taking into account the peculiarities of each of the types: in the case of a conceptual metaphor, it is important to pay attention to

the structure of conceptual domains, that is, to the structure of image-schemes in their configuration with individual images, as well as to the peculiarities of conceptual designs; in the case of a figurative conceptual metaphor, we will have in mind not only image-structures, but also attributive structures. As for scenario analysis, its focus, in turn, falls on the subdomain frame-scenario content of the metaphor, organized by a set of semantic, orientational, attributive-propositional, evaluative, and emotional attitudes in combination with a complex of scenario beliefs. It was also concluded that when performing the analysis of metaphor reproduction, it is necessary to take into account conceptual factors, but also, if

relevant, to make assumptions about the preconceptual factors of the creation of this or that metaphor. It has been confirmed that if, from the standpoint of dynamic equivalence, a certain element of the text is considered as a "message", which must be presented in such a way that the reader of the translated text perceives it in the same completeness, and therefore makes the same assessment of the perceived information as the reader of the original, then this thesis is not only traced, but also receives a wider paradigmatic specification.

Key words: complex conceptual metaphor, conceptual designs, image-schematic structure, cognitive mechanisms, universality, variation, metaphor translation.